

Дарко БАКИЋ\*

## СУКОБИ У ДОЊИМ ВАСОЈЕВИЋИМА АВГУСТА 1912. ГОДИНЕ

**ABSTRACT:** *In mid-August 1912, there were armed conflicts between the cross-border Serbs and the Ottoman army, which committed serious crimes against the village of Donja Ržanica. In order to stop the Turks and restore the balance between the warring parties, Montenegrin units crossed the border and intervened in the events that followed. Nevertheless, thanks to the efforts of both Montenegrins and Ottomans, hostilities were stopped. An appropriate agreement was reached between the border commanders and Javad Pasha, but in practice, there was no serious progress in terms of its implementation. It remained for the beginning of the First Balkan War to decide the fate of Lower Vasojevići, who were freed from Ottoman rule very soon after the start of hostilities.*

**KEYWORDS:** *Donji Vasojevići, Donja Ržanica, border crossers, Ottoman army, Montenegrin units, conflicts, agreement, First Balkans War*

У предвечерје Првог балканског рата, у љето 1912. године, када је било све извјесније да ће државе Балкана постићи коначан договор о заједничкој борби против вјековног отоманског непријатеља, учестали су инциденти на црногорско-турској граници.

Најприје се догодио погранични инцидент у Зети. Почео је у јутарњим часовима 18. јула 1912. године, када су Турци, без икаквог повода, ранили два црногорска поданика. Као резултат тога развио се шесточасовни оружани сукоб, на потезу од Ничевице до карауле на Ћуриоцу. У борбама је погинуло девет, а рањено пет Црногораца. Турски губици, по свој прилици, износили су три погинула и четири рањена војника.

Цијела ствар завршила се тако што су бригадир Блажо Бошковић и османски вицеkonzул Нафилијан ефендија изашли на мјесто суко-

---

\* Аутор је научни сарадник у Историјском институту УЦГ.

ба и утврдили чињенично стање. Притом је Цетиње, преко свог дипломатског представника у Цариграду Петра Пламенца, изразило оштар протест код Порте, тражећи да се кривци за сукоб у Зети казне, као и да се предузму мјере како се инциденти на црногорско-османској граници више не би дешавали.

Убрзо након сукоба у Зети, у близини Мојковца дошло је до много јачег црногорско-турског пограничног окршаја. Кривица за нереди опет је била на османској страни. Турци су ометали црногорске поданике да раде на својим имањима, тако што су на њих отварали пушчану ватру. Због тога је црногорска влада у пар наврата интервенисала код Порте. Мада су са турске стране стизала увјеравања да Црногорци могу слободно користити своја имања у близини границе, њихови животи су и даље били угрожени. Након што су једном приликом османски војници, пуцајући са карауле на Пржиштима, убили једног, а ранили неколико сељака, интервенисала је црногорска војска. У сукобима 2. и 3. августа, војници Колашинске бригаде су запалили кулу на Пржиштима, али и друге карауле у њеној близини.

Ради испитивања свих детаља везаних за ова дешавања, образована је мјешовита црногорско-турска комисија, која је 9/22. августа 1912. године постигла одговарајући споразум.<sup>1</sup> Овим споразумом било је предвиђено да се успостави неутрална зона у ширини од 300 метара са обје стране граничне линије од Мојковца до изнад изгорјеле карауле на Побрђу, те да се Колашинска бригада демобилише (изузев пољског батаљона, једне чете и једног вода топова). Што се тиче одговорности за настале сукобе, утврђено је да се кривица налази на османској страни.

Комисија која је била ангажована поводом сукоба код Мојковца још није била завршила свој рад, а у Доњим Васојевићима (беранској нахији) дошло је до нових инцидената. У вези са тим, бригадир Јанко Вукотић је из Андријевице јавио Цетињу да су се „ноћу првог и другог ов. мјесеца“ (стари календар - п.а.), неки аскери, „који су побјегли са куле Јанкове Главе“, напили ракије „у алугама изнад Ржанице“, те да су, „кад су одатле кренули низ Ржаницу, за Беране“, почели да пуцају из пушака.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Чланови комисије са црногорске стране били су: бригадир Јанко Вукотић, обласни управитељ у Колашину Јоко Јовићевић и погранични комесар у Андријевици Гавро Протић, док су берански кајмакан Илија Поповић и погранични комесар Рашид Акиб-паша представљали османску страну. (Више о инцидентима у Зети и код Мојковца видјети: Д. Бакић, *Погранични црногорско-османски сукоби у Зети и код Мојковца 1912. године*, Историјски записи, бр. 3-4, Подгорица, 2017)

<sup>2</sup> Државни архив Црне Горе (ДАЦГ), Министарство иностраних дјела (МИД) – Посланство Цариград (ПЦ), 1912, ф. 24, док. 169/4.

Вукотић у телеграму наводи да су се од те пуцњаве уплашили чобани и остали сељани села Доња Ржаница. Ови чобани почели су „по неку пушку истурати толико да се јаве један другом и учине глас шта је“, док су аскери пошли за Беране.

Бригадир Вукотић даље каже: „Другог августа рано из јутра ударило је око 200 аскера на Доњу Ржаницу и одмах убили Милоша Чукића, и посјекли га. Чим је војска осула плотунску паљбу на жене, ђецу и људе одмах је отпочео и топ са Јасиковца, тврђаве беранске, и то у куће. На овакви покољ отрчали су сељани који су имали пушке и почели пуцати ради самоодбране. Одмах су затим дошли у помоћ аскеру и бијели турци: убили су и посјекли-Милоша Чукића, Сура Чукића, Милутина Чукића. Васа Чукића, Мијаила Чукића а ранили су: Александра Чукића, Радосава Чукића; убили су на мртво жене: Јелку Чукић, Велику Чукић, топовским метком убили су: у куће Маргиту Чукић, а ранили Милицу Чукић“.<sup>3</sup>

Докле су Турци били спремни да иду у исказивању своје суровости према становништву Доње Ржанице, нарочито се види из следећег дијела извјештаја Јанка Вукотића: „Убили су у кући: Марка Јолића, његову жену Милицу, шћер Марију, синчића његова од 6 мјесеци „одсјекли му горњи уд“, које је у мукама други дан умрло, а другоме синчићу Арсу, дјетету од 18 мјесеци изнаказили десно јаје и расјекли му полни уд каналом куда вода тече „ово је дијете у болници једва живо“, мајку непрестано зове а она је убјена у Ржаницу“.<sup>4</sup>

Бригадир Вукотић затим износи да је Милутин Гудовић такође убијен, Новица Девић убијен и посјечен, а Грана жена Божине Куча ножем искасапљена. Рањени су Новица и Милоња Коматина, каже Вукотић, док је 31 особа заробљена, међу којима и „учитељица Даринка Чукић, са троје малољетне дјеце“. Заробљено становништво поднијело је „најгрозније муке и патње од самих аскера, и покушали су да пушкама и ножем заплаше заробљене“, наводи се у извјештају.<sup>5</sup>

Напосљетку Јанко Вукотић пише: „Саму пљачку учињела је редовна војска са бијелим турцима који су ово што је покретно узели и у Беране понијели, разумије се и живо“.<sup>6</sup>

О дешавањима у Доњој Ржаници Цетиње је обавијестио и Радомир Вешовић, који се налазио на челу црногорског политичког погра-

<sup>3</sup> Исто.

Дијете је од задобијених рана ускоро преминуло. За разлику од документа-169/4, у документу из којег је преузета ова информација стоји да је име дјетета Аксо („Аксо Марков Јолић“).(ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24, док. 171/3)

<sup>4</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 169/4.

<sup>5</sup> Исто.

<sup>6</sup> Исто.

ничног комесеријата са сједиштем у Андријевици.<sup>7</sup> У телеграму, упућеном министру војном Митру Мартиновићу<sup>8</sup>, Вешовић каже: „Сад у 4 сата стигох на Трепчу (село у близини Андријевице, на самој црногорско-османској граници - п.а.), ће ме срете овај извјештај из границе преко мога нарочитог изасланика, погинули су 6 Чукића, два Девића, 1 Коматина 1 Гудовић, Марко Јелић са 4 чељади, Радуле Девић са своје 4 ђевојке. Има их још - али је број непознат, а заробљени су, што се до сад зна, Радуле Чукић, госпођа учитеља Чукића са 2 ћеце и жена Гавра Чукића. Синоћ пошто је мркло, Турци су се повукли у Јасиковач - шанчеве и у варош Беране. Рано јучер 2<sup>ог</sup> овог - Турци су за ноћи похватили засједе, па кад су прекограничари наљегли са оружјем од оруд отворила је засједа, на њих палбу. И тако се започео јучерашњи бој у Турску границу. Извјешћен сам: да ће да нападне на Полицу и десни крај ријеке Лима“.<sup>9</sup>

Свједочанства о збивањима у Доњој Ржаници налазе се и у билежници Нова Девића<sup>10</sup>. Записи из ове билежнице, за које се чини да одговарају чињеничном стању ствари, омогућавају цјеловитији увид у дешавања у Доњим Васојевићима, поготово кад је ријеч о оружаним окршајима двију страна и догађањима везаним за сами почетак сукоба. Тако, у Девићевим записима пише: „Активни црногорски официр Илија Радосавов Асовић поручио је по свом стрицу Радовану да можемо добити оружје на Андријевицу од пограничног комесара Радомира Вешовића. Пошли смо нас 22 друга: Из Горњег краја, Асовићи: Васо, Милутин и Гавро, Аковић Новица, Бакић Милија, Божовић Миличко, Гудовићи: Милан, Драго, Богдан и Петар, Девићи: Арсо, Вукадин и Ново, Јелићи Крсто и Милета, Коматине: Мушо, Шуро, Јован, Милић и Ново, Милошевић Милан и Чукић Лазар. Оружје смо пренијели преко Шеку-

<sup>7</sup> Осим што је био погранични комесар, Вешовић је обављао и дужност команданта Васојевићке бригаде, коју су сачињавали Љворечки, Краљски, Андријевички, Велички, Полимски и Трепачко-шекуларски батаљон. (Д.Ј.Мартинковић, *Радомир Вешовић (1871-1938)*, Библиографски вјесник, бр 2-3, Цетиње, 1998, с. 42; М. Ђуришић, *Први балкански рат 1912-1913 (операције црногорске војске)*, књ. III, Београд, 1980, с. 37-38; М.С.Јоксимовић, *Народна војска Васојевића:(1858-1918)*, Андријевица, 1997, с. 154-155; *Глас Црногорца*, бр. 28, Цетиње, 2/15. јул 1912)

<sup>8</sup> Дужност министра војног, као и дужност заступника министра иностраних дјела, Мартиновић је обављао упоредо са функцијом предсједника црногорске владе (Д.Ј. Мартиновић, *Дивизијар Митар Бошков Мартиновић: (1870-1954): живот и рад*), Подгорица, 1988, с. 28; *Глас Црногорца*, бр. 24, 6/19. јун 1912, бр 18, 25. април/8. јун 1913)

<sup>9</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 204., док. 1702/5.

<sup>10</sup> Мањи дио садржаја из ове билежнице презентирам је у књизи Радомира Губеринића *Буне у Васојевићима: (Васојевићи-живот, обичаји, буне и ратови, документа и коментари)*

лара на Ржану. Када смо донијели оружје, ми смо се организовали да ћемо, када буде потреба, и да са тим пушкама бијемо непријатеља, те како су Шекуларци опсадирали караулу на Јанковој глави више Роваца, ми смо се бојали да ће Турцима доћи помоћ из Берана ноћу, ми који смо имали оружје ухватили смо крш код новог гробља и послали извјестиоца Драга Гудовића да извјести нашу команду на чијем је челу био учитељ Мираш Дабетић, правник Јеврем Чукић, Мирко Јелић и Радован Асовић. Приликом опсаде карауле на Јанковој глави, кордуни су убили Милована Маринкова Кењића из Шекулара, и побјегли према Беранама. У путу су срели Гудовића, и пуцали на њега, али га нијесу погодили. На Госпођине покладе, увече, сви сељани Ржанице, пошли смо на Андријевицу за Оружје, те првог примили оружје и ноћу се вратили, изјутра 2. VIII 1912. године<sup>11</sup>.

Даље се у записима Девића описује ток сукоба у Доњој Ржаници: „Истом, турска војска долази у село, продужује у правац за шуме и Побједник, да би цијело село опсадирали. Када смо пуцали на кордуне, послали смо Милутина Дабетића, учитеља, са једним другом, да извјести комесара Радомира Вешовића да смо пуцали на кордуне, и да извјести Ржаничане да брже ноћу дођу, који су дошли у зору и застали врхом од села, те сачекали и повратили турску војску са борбом, гдје су у доњи крај сада неки и погинули. Са Ржаничанима за оружје био је и Милован Асовић. Јер му је поручио Арсо Николин да оде. Касније је дошла турска војска са башибозуком, напали су нас, и нас из њихових шанчева истјерали. Мало доцније, дошли су нам у помоћ из пограничног Требачко-Шекуларског батаљона, двије чете, и једна са Ријеке Марсенића са којом су командовали Радосав и Бошко Марсенић. Ту смо заробили доста кордуна (...)

Командант Требачко-Шекуларског батаљона био је Мило Кењић. Исти су заробили кордуне са карауле Навотина, и предали их Ахметову јузбаши на Веничку, а караулу запалили. Из Шекулара су дошли са четама Радосав Дашић и Мијаиле Божовић, а Панто Алексић и Иван Делетић, они су заробљене са Пештери (?) и оћерали их за Веничку и караулу запалили. Комесар није примао заробљенике већ је наредио да се предаду њиховом јузбаши на веничку караулу. Остала турска војска, кад је чула бој, почела је да одступа из шанчева са Главице. Онда је почео да пуца топ на Ржаницу. Бој је био жесток, и остало је много мртвих<sup>12</sup>.

У вези са погинулим и рањеним становништвом Ржанице, у биљежници Новице Девића стоји: „Када смо из села ишћерали Турке,

<sup>11</sup> Р. П. Губеринић, *Буне у Васојевићима: (Васојевићи - живот, обичаји, буне и ратови, документа и коментари)*, Београд, 1996, с. 229, 230.

<sup>12</sup> Исто, с. 230.

мртве смо покупили. Тога дана погинули су: Новица Девећ, и посјечени су Суро, Милош, Васо и Милутин Чукићи, Милутин Гудовић, Аксо, Марко и син му Јолићи, Мијаиле Ђукић са сином. Од женских су погинуле: Велика, Јаглика и Маргита Чукић, Марија и Милица Јолић, Грана Мићковић, и Милица Ђукић. Рањени су: Милоња и Новица Коматина, Миљан и Петар Гудовић, и Васо Раичевић<sup>13</sup>.

Девећ затим наводи да је Милета Асановић заробио турског војника, а потом износи податак да је при одступању турска војска „заробила више од 30 чељади која нијесу могла да утечу“. Међу њима се, каже Девећ, налазила и „учитељица Даринка Иванова Чукић са дјецом“, која је „дошла из Подгорица била код својих“. Када су Турци „наишли поред куће Мирка Бабовића из Луга, узели су и његову жену Драгу, рођену Лабудовић, са дјететом у наручју“, наставља Девећ, додајући да је она „погинула од наших плотуна у Беране сјутрадан“<sup>14</sup>.

Примјећује са да се записи Нова Девећа и извјештаји Вукотића и Вешовића међусобно не подударају у погледу пострадалог ржаничког становништва, што свакако није изражено у обиму који би могао изазвати било какве недоумице у вези са размјером почињених турских злочина на односној територији.

У даљем тексту Девећевих записа, поред осталог, указује се на то да су сукобе започели Ржаничани, као и да се један батаљон црногорске војске укључио у окршаје, како би им пружио помоћ: „Ми смо мртве сахранили потом ујутру. Тога дана су дошли официри Илија Асовић и Лука Малевић и доћерали неколико пушака „московака“ и муниције те раздијелили Ржаничанима, јер је комесар дознао да смо ми први пуцали на турску војску, за то смо и погинули, и први топ, прије објаве рата (Првог балканског рата - п.а.) опаљен је на Ржаницу. Комесар је наредио официру Микаилу Чукићу да издаје оружје и другим селима из Беранске нахије, а ми смо добили помоћ од Горњовасојевичке бригаде (званичан назив ове бригаде био је Васојевићка бригада - п.а.), батаљон Ђуличко-андријевички (назив овог батаљона заправо је био Андријевички батаљон - п.а.) са командиром Стеваном Драговићем. Граница је била слободна и са десне и са лијеве стране Лима“<sup>15</sup>.

Одређене недоречености у извјештајима Јанка Вукотића и Радомира Вешовића, постају јасније, када се упореде са записима Нова Девећа. Тако, на примјер, Вукотић пише да су аскери „побјегли са куле Јанкове Главе“, али не говори о разлогу њиховог напуштања ове карауле (куле). Из Девећевих казивања види се да је ова кула држана у опса-

<sup>13</sup> Исто, с. 231.

<sup>14</sup> Исто.

<sup>15</sup> Исто.

ди од страна Срба из Шекулара, а да су Ржаничани очекивали да ће им османска војска из Берана притећи у помоћ. Девић такође наводи да су кордони (граничари) побјегли из карауле према Беранама, те да су пуцали на извјесног Гудовића, што је у суштини сагласно са Вукотићевим наводима да су кордони, пошто су се напили ракије, пролазећи низ Ржаницу ка Беранама почели да пуцају.

Вешовић, видјели смо, износи да су борбе почеле тако што су Турци из засједе напали прекограничаре који су „наљегли са оружјем одовуд“. Ову, недовољно јасну формулацију, појашњавају Девићеви записи у којима он експлицитно каже да се оружје добијало у Андријевици<sup>16</sup> управо преко пограничног комесара Радомира Вешовића, што је било у складу са припремама Црне Горе за укључивање пограничних Срба из беранске нахије у ратне операције црногорске војске у очекиваном рату балканских држава против Османског царства.<sup>17</sup> Међутим, Девић, као ни Вукотић, на помиње да су прекогранични Срби упали у засједу, односно да су на тај начин започеле борбе у беранској нахији. Из њиховог описа односних дешавања на овом подручју закључује се да је све почело нападом Шекулараца на турску караулу, која се налазила на Јанковој глави изнад села Роваца.

О томе да су сукоби у Доњим Васојевићима започели нападом на ову караулу, говори и командант Шекуларско-трепачког батаљона Мило Кењић (кога, видјели смо, помиње Девић у својој биљежници) у спису под насловом *Ратни дневник Мила С. Кењића 1912–1916*, у коме се уопште не помиње да су Доњовасојевићи упали у турску засједу, као што се то не чини ни у Вукотићевом извјештају ни у Девићевим записима.<sup>18</sup> При томе, за разлику од ова два извора, у Кењићевим списима јас-

<sup>16</sup> Тачније речено, оружје је добијано из барутане (подигнута 1900. године), која се налазила у селу Краље изнад Андријевице. (М. Дашић, *Шекулар и Шекуларци од помена до 1941*, Подгорица, 2006, с. 519; *Глас Црногорца*, бр. 30, Цетиње, 29. јула/10. августа 1900)

<sup>17</sup> С тим циљем, црногорска влада, која је одраније школовала војни кадар из Доњих Васојевића у официрској школи на Цетињу, послала је тајно (почетком јула) 24 потпоручника у берански крај са задатком да организују јединице народне војске. Припадници ових јединица, као што смо видјели, прелазили су на црногорску територију, гдје им је дијељено оружје. (Н. Ракочевић, *Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата (1908–1912)*, Историјски записи, књ. XIX, св. 3–4, Титоград, 1962, с. 511; М. Дашић, *н.д.*, с. 519)

<sup>18</sup> За батаљон којим је командовао Мило Кењић у овом раду употребљавали смо назив Трепачко-шекуларски, али и Шекуларско-трепачки, у зависности од тога како је он називан у литератури на коју смо се у конкретном случају позивали.

Узимајући у обзир, између осталог, чињеницу да се према члану 2. Закона о административној подјели Књажевине Црне Горе из 1910. године Полимска (Васојевићка област) дијелила на шест капетанија, од којих се једна звала Шекуларско-трепачка, професор Благоје Шарић у осврту по питању правилног назива војне формације коман-

но је наведен разлог због којег је дошло до напада. С обзиром на то да забиљешке које је Мило Кењић изнио у свом дневнику у великој мјери доприносе стварању потпуније слике о збивањима у беранској нахији у љето 1912. године, о њима ће у даљем излагању бити више ријечи.

Дана 31. јула /13. августа, пише Кењић, командант Васојевићке бригаде Радомир Вешовић позвао га је у Андријевицу да би му саопштио „да има извјештај како се муслимани Рожајске нахије са арнаутима руговцима спремају да нападну Доњо-васојевићку нахију“, као и да би му наредио да помно прати ситуацију, те да, уколико до напада дође, пребаци „преко границе бар двије чете од батаљона у помоћ нажима“.

Ово сазнање, наставља Кењић, навело га је на помисао да би напад на Доње Васојевиће био одличан повод да се реализује оно о чему је више пута разговарао са Вешовићем, а то је да се, ако се за то укаже згодна прилика, „на рачун покрета Срба устаника са турске територије, поруше карауле турске између Доњих и Горњих Васојевића“.<sup>19</sup>

Међутим, са рушењем турских караула почело се прије него што је то командант Шекуларско-трепачког батаљона могао претпоставити, а повод за ова дешавања није био очекивани напад Рожајаца и Руговаца, већ освета за почињено убиство. Пишући о томе, Мило Кењић у свом дневнику каже: „Похитао сам да се што прије вратим у Шекулар, наредим уговореним знаком приправност, како би се у случају напада пребациле чете преко границе. Примичући се Шекулару, већ је ноћ и чујем грохот пушака око карауле на Јанковој глави. Сјетио сам се, појурио на коњу да што прије дођем на лице мјеста и сазнам шта је било? У ствари било је следеће: синови и родбина убијеног Милована, син Зарија, синовци Митар, Новица, Иван, Радосав, Крсто и Јован Кењићи сачекали су двојицу старешина карауле Јанкова глава и убили их код Мулаћке долине ван карауле. Милован Кењић погинуо је 1911. године од ове двојице низама.<sup>20</sup> Код карауле Јанкова глава низама су направили

данта Мила Кењића, истиче да је једино исправно да се за њу користи назив Шекуларско-трепачки батаљон. (БЛАГОЈЕ ШАРИЋ, ‘ШЕКУЛАРСКО ТРЕБАЧКИ А НЕ ТРЕБАЧКО ШЕКУЛАРСКИ’ | Глас Холмије (glasholmije.rs))

<sup>19</sup> Б. Шарић, Г. Киковић, *Мило Кењић са својим батаљоном у борби за слободу и уједињење српског народа*, Подгорица, 2010, с. 98.

<sup>20</sup> Осим ове двојице низама, како то произилази из навода које је командант Шекуларско-трепачког батаљона изнио на другом мјесту у свом дневнику, у убиству Милована Кењића учествовало је још османских војника. Наиме, деведесетогодишњег Милована, који је „са собом понио Вендрелову пушку“, и прешао са стоком црногорско-османску границу близу карауле на Јанковој глави убили су старјешина ове карауле са још четири низама“. Притом су „узели пушку и затворили се у караулу“. Милован је чувао стоку умјесто чобана, пошто су се сви младићи „од 17 година и старији“ морали одазвати на десетодневну војну вјежбу. Као што видимо, на овом



били грудобран окренут према селу Масларима и био споран да је направљен на црногорској страни границе. Овај је грудобран заузет чим су пушке запуцале (...) На глас пушака двије чете Радмужичка и Орашка опколиле су караулу и борба настављена. Када сам дошао на лице мјеста са официрима чета гледао сам да успоставим ред око карауле, ноћ је била мркла увелико. Један Србин из суседног села са територије Турске налазио се је у караули, а низами остали без старешина. Овај их је Србин по ноћи неопажено извукао и повео за Беране. Караулу су запалили војници 1. августа 1912 године<sup>21</sup>

За разлику од Мила Кењића, Ново Девих, видјели смо, пише да се убиство Милована Маринковог Кењића десило током опсаде карауле на Јанковој глави. У том случају његова погибија не би могла бити повод за напад на ово утврђење, како то тврди командант Шекуларско-трепачког батаљона. Међутим, Мило Кењић у дневнику не наводи име Миловановог оца, као што то чини Девих у својим записима, те се зато не може са сигурношћу тврдити да се у оба случаја ради о истом човјеку (тј. могуће је да је ријеч о два човјека са истим именом и презименом). Стога се, имајући ово у виду, а будући да Девих, приликом описивања односних дешавања у беранској нахији, не говори о узроку опсаде карауле на Јанковој глави, не може засигурно ни констатовати несагласност по овом питању. Наиме, Милован Маринков Кењић могао је страдати приликом опсаде карауле, како то наводи Девих, а погибија његовог имењака и презимењака, која се десила претходне године, могла је бити узрок напада на њу, како то тврди командант Шекуларско-трепачког батаљона.<sup>22</sup>

Кењић у свом дневнику даље каже да је „запаљена караула Јанкова глава“ била „видан знак за све карауле дуж границе црногорско-турске између Васојевићских нахија“, па су „чете Шекуларско-трепачког

мјесту, Мило Кењић не помиње да је караула имала двојицу старјешина, већ само једног. (Исто)

<sup>21</sup> Исто, с. 99.

<sup>22</sup> Исто тако, примјећује се да Кењић, када говори о бјекству низама из карауле, не помиње да су они послје тога пуцали на извјесног Гудовића, као што чини Девих (нити да су уопште пуцали, као што је то навео Јанко Вукотић у извјештају којег смо разматрали), док с друге стране Девих, описујући исту ствар, не наводи да је османским граничарима помогао да напусте караулу један Србин, као што то чини Кењић. Ни у овом случају не можемо тврдити да се ради о неподудару у описивању једног истог догађаја, али не можемо ни констатовати да се ова два описа својим различитостима надопуњавају, тј. да је низаме из карауле извео Србин, а да су они касније, када су видјели Гудовића (било да је тај Србин још увијек био са њима или не), пуцали на њега. Но, шта год да је у питању, свакако да не представља нешто што је од битнијег значаја за општи ток ствари у беранској нахији, о чему свједоче и Девихеви и Кењићеви записи.

батаљона по мјесту становања дотичне појединим караулама на дати знак енергично напали“ ова турска утврђења.<sup>23</sup> Тако је, наставља Кењић, „чета Мезгаласка напала караулу Пештер, чета Ријечка караулу Навотина, а чете Трепачка и Трешњевачка као и мјештани села Веничке, Буча и др. онда у турској граници напали су велику караулу Веничка, где је био штаб чете турских граничара војника-низама“.<sup>24</sup> Како је судбина карауле на Јанковој глави на браниоце осталих караула дјеловала обесхрабрујуће, они су последице извјесне борбе затражили да им се дозволи да под оружјем напусте своја утврђења и пођу у берански гарнизон.<sup>25</sup>

Слично као и Девић, Мило Кењић пише да је до окршаја у Доњој Ржаници дошло између мјештана и Турака, који су из Берана кренули у помоћ нападнутим граничарима: „(...) после паљења и уништења карауле Јанкова глава и опкољавања карауле Пештер, турска војна команда упутила је из Берана један батаљон војника-низама, а са овом војском пошли су као добровољци муслимани мештани из Берана као помоћ опкољеној караули Пештер. Но наишавши преко села Доња Ржаница почели су да убијају и пале село“.<sup>26</sup> Кењић, у дневнику, не даје детаљан опис страдања Ржаничана, осим што каже да је „у борби између осталих погинуо угледни мјештанин Суро Чукић“. Међутим, о томе, као што смо видјели, постоје подробне информације у поменутом извјештајима Вукотића и Вешовића, као и записима Нова Девића.

Да су у помоћ Ржаничанима пристигле јединице редовне црногорске војске, као и да су се Турци у овом сукобу користили и артиљеријском ватром, поред Девића свједочи и Мило Кењић: „Са потпоручником Радосавом Дашићем упутио сам у Доњу Ржаницу 50 војника који су одмах ступили у борбу са Турцима и после извесне борбе турци су се повукли назад, а у исто вријеме са утврђења Јасиковац код Берана, Турци су отворили артиљеријску паљбу. (...) Чета Ријечка под командом потпоручника Радосава Марсенића придружила је се получети потпоручника Радосава Дашића те се је батаљон турског низама из Ржанице прогјерао да не прође у помоћ караули Пештер“.<sup>27</sup>

<sup>23</sup> Исто.

<sup>24</sup> Заповједник карауле Веничка понудио је командиру Трепачке чете, потпоручнику Велимиру Нововићу, који је руководио опсадом овог утврђења, часне услове предаје, тј. „да се посада караула Веничка и Новотина са оружјем пуне да пођу у Беране у свој гарнизон“. Понуђени услови турског официра су прихваћени, међутим, „у путу прије доласка у Беране“, османску војску пресрели су „Бучичани, Венићани и др.“ и том приликом побили све низаме и њиховог команданта. (Исто)

<sup>25</sup> Исто.

<sup>26</sup> Исто, с. 100.

<sup>27</sup> Исто, с. 101.

На глас о новонасталој ситуацији у Доњим Васојевићима, како пише Кењић у дневнику, Радомир Вешовић издао је наређење о мобилизацији Васојевићке бригаде. Он је са брдском брзометном батеријом лично пошао на границу код Трепче, „гдје су се дан касније концентрисали батаљони: Љеворечки, Краљски и Андријевички, а батаљони: полимски и Велички остали су на свом дијелу границе у приправности“.

Након што се „увјерио да Турци употребљавају артиљерију са Јасиковца, нарочито према селима Веничка и Буче, где су погинули и неколико мештана“, бригадир Вешовић наредио је „артиљеријским капетанима Рају Лабану и Драгу Дедовићу да са водом пољских топова из Андријевице одмах пођу на границу код Трепче“. Вешовић је, пише Кењић, имао намјеру да употреби артиљерију, вјероватно са циљем да заузме Беране.<sup>28</sup>

Међутим, „министар војни дивиз. сердар Јанко Вукотић“<sup>29</sup>, који је „већ дошао био у Колашин“, издао је наредбу Лабану и Дедовићу (пошто су га ови телефонским путем извијестили о намјераваном покрету), „да са топовима остану у Андријевицу док он дође“.<sup>30</sup>

Свакако да је напад на османске карауле убрзао очекивани покрет рожајских муслимана и руговских Албанаца према Доњим Васојевићима, на шта је, као што смо видјели, Радомир Вешовић упозорио Мила Кењића, који је, суочен са таквом ситуацијом, одлучио да са својим војницима пређе границу и заштити угрожено становништво; „Како је напад на карауле испао за онда непредвиђено, већ компликацијом са караулом Јанкова глава, те сам се лично са војницима задржао око караула и другог дана са командирима чета поручником Михаилом Божовићем потпоручником Иваном Делетићем и Вукашином Лекићем и њиховим четатама, лично сам пошао и прешли границу турску преко села Роваца, Калудре, мјеста Крчева и у селу Тмушиће сукобили се са арнаутима – Руговцима и Рожајцима и потукли се са њима. Арнаути су прије сукоба са нама, напали и попалили српска села: Полицу, Маште, Горажде и др.“<sup>31</sup>

<sup>28</sup> Исто, с. 100, 101.

<sup>29</sup> У вријеме односних дешавања у беранској нахији министар војни није био Јанко Вукотић, него, као што смо то већ навели, Митар Мартиновић, који је управо од Вукотића преузео обављање ове дужности. Исто тако, Вукотић није имао ни чин дивизијара у том периоду, већ га је стекао 1914. године.

Све ово, као и чињеница да дио Кењићевог дневника, који се односи на збивања о којима је овдје ријеч, није структуриран по датумима, говори о томе да су она у овом спису описана по сјећању, а не под свјежим утисцима дневних догађаја, тј. да имају карактер мемоара, а не дневника. (Ј. Вукотић, *Успомене из три рата*, Београд, 1996, с. 28, 29; *Глас Црногорца*, бр. 24, 6/19. јун 1912, бр. 6, 1/14. фебруар 1914)

<sup>30</sup> Б. Шарић, Г. Киковић, *н.д.*, с. 101.

<sup>31</sup> Приликом набрајања ових села Кењић је направио омашку. Наиме, Полица није село, већ географска цјелина коју, поред горе поменутих села Маште и Горажде, сачињавају

Када смо се сукобили са Арнаутима скренули их са намјераваног правца и тиме их спречили да попале српска села Тмушиће, Дапсиће, Будимљу, Петњик, Загорје и Ржаницу тј. сва села на десној обали р. Лима<sup>32</sup>.

Овако конципирани наводи Мила Кењића, наводе на закључак да су поличка села нападнута непосредно прије интервенције његових војника, односно да је до интервенције дошло како би се спријечиле даље акције Рожајаца и Руговаца.

Међутим, чињеница да се у Архиву Историјског института Црне Горе налази документ, у коме је назначено да се напад башибозука на Полицу десио 1/14. јула 1912. године, овакав закључак доводи у питање.<sup>33</sup> Тако, произилази да је покрет Рожајаца и Руговаца у правцу Тмушића, Дапсића и других наведених села услиједио мјесец дана након овог напада, а не непосредно након њега. Но, уколико претпоставимо да је Полица похарана два пута у релативно кратком временском периоду, што је ипак мало вјероватно, оба наведена случаја била би могућа.

При свему овом важно је истаћи да поменути документ није настао у вријеме извршења напада на Полицу, већ десет година касније, тачније 21. маја/3. јуна 1922. године, када га је у Беранама сачинио пензионисани командант Поличког батаљона Вукота Пантовић<sup>34</sup>, тако да је једноставно могло доћи до грешке у датирању овог догађаја.<sup>35</sup> Умјесто у јулу, све се могло одиграти у августу, након паљења карауле на Јанковој глави. Ово тим прије што је у истом документу, приликом описивања битке на Тиврану, Пантовић написао да се она десила 30. августа/12. септембра, при чему се поуздано зна да су борбе за заузимање овог стратешки важног гребена вођене мјесец дана касније, након почетка Првог балканског рата, а у склопу операција црногорске војске за ослобођење Берана.<sup>36</sup>

и села: Драгосава, Бабино и Заграђе (са сеоцем Тмушиће). (*Српски етнографски зборник*, књ. 6, *Насеља српских земаља*, књ. 3, уредио Ј. Цвијић, Београд, 1905, Б. Лалевих, И. Протић, *Васојевићи у турској граници*, с. 714)

<sup>32</sup> Б. Шарић, Г. Киковић, *н.д.*, с. 100, 101.

<sup>33</sup> Архив Историјског института Црне Горе (АИИЦГ), ф. 13, док. 22.

<sup>34</sup> Описујући овај напад, Пантовић износи да је непријатељска војска (наоружана пушкама, а без топова, митраљеза и коњице), предвођена Јашар-агом Ганићем из Рожаја напала на села Бабино и Горажде у осам сати ујутро (1/14. јула). Турским снагама јачине 4000 бораца супротставило се 400 војника Поличког батаљона (наоружаних пушкама са по 40 метака по војнику, без топова и митраљеза). Борба је, каже Пантовић, „трајала цио дан“ и „завршила се увече“. Поличани су једанпут успјели да потисну непријатеља, међутим, под налетом бројних башибозука „војска и народ“ морали су да пребјегну у Црну Гору, а Полица је спаљена. Према наводима Пантовића, турски губици износили су око 100 погинулих и око 150 рањених војника, док је полички батаљон имао 10 погинулих и осам рањених бораца. (Исто)

<sup>35</sup> Исто.

<sup>36</sup> АИИЦГ, ф. 13, док. 22; М. Ђуришић, *н.д.*, с. 174–179.

У прилог чињеници да се напад на Полицу догодио у августу свједочи наведени извјештај Радомира Вешовића, у коме он, као што смо видјели, обавјештава Цетиње о страдањима Ржаничана, а након тога каже да има информације о томе да ће Турци да нападну на Полицу и „десни крај ријеке Лима“. Како је овај извјештај писан 3/16. августа, јасно је да се напад на Полицу, сходно овом документу, морао десити касније, по свој прилици убрзо након што је сачињен. С овим су у сагласности и изнијети наводи из Кењићевог дневника, у којима, присјетимо се, 31. јула /13. августа Вешовић саопштава команданту Шекуларско-трепачког батаљона да је обавијештен да се Рожајци и Руговци спремају да изврше напад на Доње Васојевиће.

Било како било, ситуација у беранској нахији све више се компликовала, а Рожајци и Руговци дали су томе активан допринос. У вези с тим Мило Кењић у дневнику пише: „Непријатељ се појачавао са турским тј. Арбанасима, Рожајцима и Руговцима који су с друге стране вароши Берана упали. Турски топови брдски брзометни пласирани на излазу вароши у правцу Веничке, Буча, манастира Ђурђеви ступови, непрестано су брзом палбом тукли са Јасиковца, такођер у правцу Дапсића и Будимље артиљерија пуца и туче Буковац.

Са Трепче чету Сеочку батаљона Полимског упућена је батаљону Шек.трепач. у Дапсиће. Чета Трепачка батаљона Шек. треп. била је редовно на лијевој обали Лима заједно са Бучичанима, Венићанима и Југовљанима“.<sup>37</sup>

Видјећи да Турци све више појачавају своја дејства, поготово кад је ријеч о употреби артиљерије, бригадир Вешовић је, наводи Кењић, наредио да батаљони Краљски и Андријевичи пређу преко границе у село Загорје и заузму положај Буковац. Исто тако, Вешовић је издао наредбу да брдска брзометна батерија хитно пређе црногорско-османску границу и „пласира се на положају Буковца према Јасиковцу“.<sup>38</sup> Међутим, у међувремену је бригадир Јанко Вукотић дашао у Трепчу и „хитно наредио по ордонансима официрима да се батерија неизоставно врати“. Кењић потом пише да је „официр на коњу“ сустигао батерију у селу Загорје и вратио је натраг, тако да са црногорске стране артиљерија у односним догађајима није уопште употребљавана, док су услед дејствовања османских топова погинуле три особе из Веничке и један војник из Андријевичког батаљона.<sup>39</sup>

Поступци Јанка Вукотића свједоче о томе да га је црногорска влада послала на границу не да би подстицао сукобе, већ да би дјеловао с

<sup>37</sup> Б. Шарић, Г. Киковић, *н.д.*, с. 102.

<sup>38</sup> Исто.

<sup>39</sup> Исто.

циљем стабилизације прилика у беранској нахији. Са османске стране, преко Цавид-паше, такође су предузети кораци у том правцу.

Смиривање ситуације у Доњим Васојевићима свакако да је захтијевало постизање договора о надокнади штете становништву попаљених села, па је формирана одговарајућа комисија.

Из телеграма обласног управитеља Јована Н. Пламенца<sup>40</sup> (упућен на Цетиње 19. августа/1. септембра 1912. године), у коме се говори о сусрету доњовасојевићких првака и Цавид-паше, те наводе чланови комисије за пројекту настанке штете, јасно се види да су Турци на десној обали Лима похарали Доњу Ржаницу, Полицу, Будимљу и Луге, док су на лијевој страни ријеке пострадали Долац, Берансело, Пешца и Лужац: „(...) Авро Цемовић и учитељ Милић Дабетић били су у Беранима код Цавид паше. Исти их је примио необично сасвим лијепо. Одмах је затражио да одреде комисију за стимавање учињених штета. Они су одредили: за Долац, село Беране Пешца, цркву и њено имање у Лужац-Маријана Вуковића, а за његова писара Милана Поповића, учитеља; за Будимљу и Луге Вука Дабетића а за писара Ђукана Лабудовића, учитеља; за Полицу Вукоту Пантовића а за писара Тома Јоксимовића, учитеља. Засебно за цркву и школу код исте имају учинити предрачун штете - поп Јосиф Бојовић, поп Максим Поповић и Милан Цемовић.“<sup>41</sup>

У извјештају Пламенца такође стоји да је комисија „сјутра рано“, то јест 20. августа/2. септембра, имала да отпочне рад, као и да је „паша замољен да нареди аскеру да прекограничарима не би спречавао повратак с оружјем на своја згаришта“.<sup>42</sup>

Процјењивање и надокнада штете, коју су Турци нанијели становништву беранске нахије, био је само један од захтјева народних првака упућених Цавид-паши ради стварања услова за стабилизацију прилика у Доњим Васојевићима. У вези са тим, „Господин Министар Пламенац“ је из Андријевице на Цетиње јавио слjedeће<sup>43</sup>: „Главари и

<sup>40</sup> Јован Н. Пламенац, дотадашњи в.д. команданта приморско-црмничке бригаде, на дужност управитеља васојевићке области (на којој је наслиједио командира Радомира Вешовића) именован је 1/14. јула 1912. године. (*Глас Црногорца*, бр. 28, Цетиње, 2/15. јул 1912)

<sup>41</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 170/3.

<sup>42</sup> Исто.

<sup>43</sup> Уколико није ријеч о грешци, тј. уколико се не ради о поменутом обласном управитељу Пламенцу, а не, како у овом документу пише, министру Пламенцу, то би значило да је овај извјештај писао тадашњи министар унутрашњих дјела (истовремено и заступник министра просвјете и црквених послова) Јован С. Пламенац, који је ту функцију обављао од 6. јуна 1912. до 25 априла 1913. године.

Да се вјероватно ради о грешци наводи на закључак чињеница да је у свим осталим документима које се тичу теме овог рада, назначено да их је из Андријевице на Цетиње слао обласни управитељ Пламенац. Поред тога, да напоменемо да су коришћени

Прваци народни пристадоше да обуставе непријатељства. Исто тако с Турске је стране прекинуто непријатељство. Јуче је Цавид паша упутио писмо главарима у коме дају народу извјесна обећања, али су она доста неодређена с тога су главари Цавид паши упутили писмо у коме траже, последије ласкавог увода и завршетка у писму, 1) Да буду у свему потпуно равноправни с Турцима 2) Да им се надокнади према процјени штета за упропашћена имања и изгорјеле куће као и за Манасти Ђурђево Ступове његово имање и школе<sup>44</sup>. Ову процјену, пише даље у извјештају, имала је „да изврши комисија“, која би била „састављена од три лица и то: једно које ће бити изабрано од стране пашине друго од стране Главара а треће лице да има бити изабрано коцком од стране ова два прва лица“<sup>45</sup>.

Имајући у виду садржину овог захтјева, јасно се види, да су чланови комисије коју су одредили Цемовић и Даветић, представљали само дио комисије која је имала да се бави процјеном учињених штета у беранској нахији.

Трећи захтјев главара беранске нахије био је да се старјешина кордона „Муендис ефендија премјести“, будићи да је „још и раније стално неправично чинио“, због чега је био предмет многих жалби прекограничара<sup>46</sup>.

Сљедеће што су доњовасијевићки прваци тражили било је „да се ниједан Србин беранске нахије“ не „узима на одговорност ради ових несрећних догађаја“<sup>47</sup>.

Напосљетку, као пети захтјев, главари су тражили да се у ућумату и суду у Беранама поставе чиновници, „који знају мјесни језик, а то је српски, и који из ближе познају наш народ и његове потребе“.

Све захтјеве главара беранске нахије Цавид-паша је прихватио<sup>48</sup>.

Важан показатељ да су прилике у Доњим Васојевићима кренуле у правцу нормализације, био је пристанак становника села са обје стране Лима да се врате на своја огњишта. О томе свједочи извјештај Јанка Вукотића од 20. августа/2. септембра, у коме, између осталог, пише:

документи из фонда ДАЦГ, МИД-ПЦ, уствари преписи оригиналних извјештаја, који су слати црногорском дипломатском представнику у Османском царству „ради знања и управљања“, те да је приликом самог преписа текста свакако могла поткрасти грешка, тим прије што је ријеч о људима који су имали исто име и презиме. (*Глас Црногорца*, бр. 24, 6/19. јун 1912, бр 18, 25. април/8. јун 1913; ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 169/1, 172/1, 179/1)

<sup>44</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 169/3.

<sup>45</sup> Исто.

<sup>46</sup> Исто.

<sup>47</sup> Исто; Ђ. Пејовић, *Политика Црне Горе у Затарју и Горњем Полимљу 1878-1912*, Титоград, 1973, с. 125.

<sup>48</sup> Исто.

„Моји посланици из беранске нахије повратили су се и кажу да су и они из десне обале Лима сви добровољно пристали да се врате и обећали се да ће слушати“.<sup>49</sup>

Истог дана, обласни управитељ Пламенац јавио је Цетињу да су га главари с десне стране Лима, „Маријан, Вуко, Вукота, Милан, Томан и Ђукан“, писмено обавијестили да ће комисија „сјутра зором поћи да процјењује оштете“.<sup>50</sup> Они потом у свом писму Пламенцу јављају следеће: „Пашина је жеља, пошто влада пријеки суд, који је забранио ношење оружја и Турцима, да наши приликом преласка прикрију оружје у колико је могуће да се не би наред изазвао, а код својих кућа да га слободно држе. На пашино питање, које оружје имамо одговорили смо да имамо мјешовити оружје - петице и системе; питали смо и то хоћемо ли сада процјењивати сву цјелокупну штету одједном.-Исти је одговорио - то је ствар само комисије на наш захтјев да се попис чини на српском и турском језику - паша је одобрио“.<sup>51</sup>

Процес стабилизације стања у Доњим Васојевићима, односно пристанак тамошњег народа да се врати својим кућама, доведен је у питање, пошто су османске власти донијеле одлуку да се формира пријеки суд, који би, како Пламенца обавјештавају „главари с десне стране Лима“, имао задатак да „ислиједи догађај и кривце по заслуги казни“.<sup>52</sup> „Нама се то није допало, јер и ми у том случају нећемо добро проћи“, писали су главари.<sup>53</sup>

Поводом формирања овог суда обласном управитељу Пламенцу писао је и Авро Цемовић (такође 20. августа/2. септембра): „Наши људи који сачињавају комисију за попис учињене штете српском народу јављају, да су поред одређене им комисије позвани били и од пријеког суда за све узроке и проузроковаче који су претходили догађају. Паша је изричито казао да сада престају радити редовни судови и да их замјењује новопостављени пријеки суд. Према реченом излази, да се обилази тачка у нашим захтјевима, која каже, да се нико од Срба не узме у одговорност за одиграни догађај. Ургирајте код надлежних да се Турци управљају према ранијем обећању у погледу наших захтјева тј. да се од нас нико не узима на одговорност и да се пријеки суд укине у Бера-

<sup>49</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 171/3.

У истом извјештају Вукотић пише да је писмено обавијестио Цавид-пашу да напушта Андријевицу, односно „да по службеној потреби“ полази за Колашин, „а да овђе остаје обласни управитељ Пламенац, који ће му бити на пријатељској услузи за довршетак његовог мудрог и корисног рада и за народ и за државу“. (Исто)

<sup>50</sup> Исто.

<sup>51</sup> Исто.

<sup>52</sup> Исто.

<sup>53</sup> Исто.



нима. Докле год то не учине народ није вољан сићи својим згариштима нити смије, јер се свако плаши од пријеког суда<sup>54</sup>.

Поступајући по Цемовићевом захтјеву, Пламенац је тражио од своје владе да предузме енергичне кораке „да се народу даде могућност повратка укидањем пријекога суда и гаранцијом да исти неће бити поново успостављен“<sup>55</sup>.

Дана 21. августа/3. септембра Јован Н. Пламенац је Цетињу послао нови извјештај о стању ствари у беранској нахији, у коме наводи да „Авро Цемовић доставља да је с главарима данас био у Беране код Цавид-паше“<sup>56</sup>. Затим каже да му је Цемовић јавио сљедеће: „1-као што смо Вас јуче извјестили били смо паши противни јучерашњим његовим говорима које је говорио Маријану, Вуку, Вукоти с друштвом .

2.-Паша није одступио од тијех говора, које је поменутима говорио, говорећи то сада нека стоји да ми радимо на повратак и смирење народа, па ће се то најпослије гледати.

3.-Дакле ето опет појава да ће доцније ако могне народ разоружати и установити пријеки суд“<sup>57</sup>.

Цемовић је напосљетку (четврта тачка), поред осталог, обавијестио Пламенца да се „данас“ између доњовасојевићких главара и беранских Турака водила парница пред Цавид-пашом. На челу Турака био је берански кадија, кога су главари, према ријечима Цемовића, „у свему пред пашом добили“. На крају дебате Цавид-паша је „рекао кадији да све лаже“<sup>58</sup>.

Обласни управитељ Пламенац, послао је 25. августа/7. септембра у црногорску престоницу телеграм, у коме преноси садржину извјештаја, којег му је упутио надзорник Милан Цемовић.<sup>59</sup> Тако, надзорник Цемовић извјештава Пламенца да је Цавид-паша 23. августа/5. септембра дао коње Авру Цемовићу и учитељу Милићу Дабетићу, „да први иде у горња села а други у Калудру да ослободе народ у Беране“. Он такође наводи да су Авро и Милић пошли на извршење задатка, као и да се народ све „више слободи и иде на своја згаришта“, при чему се „данас у Суботу на пазарни дан“ има намјера „напунити Беране народом“, како би паша био задовољан.-

Милан Цемовић је у свом извјештају такође обавијестио Пламенца да је Цавид-паша „наредио да одма одпочну школе радити“, те да ће „данас“ тим поводом посјетити пашу.

<sup>54</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 171/3,4.

<sup>55</sup> Исто.

<sup>56</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 172/3.

<sup>57</sup> Исто.

<sup>58</sup> Исто.

<sup>59</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 178/3.

Као што смо навели, у захтјевима које је паша прихватио, главари беранске нахије, између осталог, тражили су да се старјешина кордона Муендис ефендија удаљи са положаја. Премјештај за друге представнике османских власти није изричито тражен. Истина, видјели смо да је пети захтјев главара био да се у ућумату и суду поставе људи који знају српски језик и познају мјесни народ и његове потребе, што би се могло тумачити на начин да је за испуњене овог захтјева било потребно да се старе власти замијене новим, а не само да се постојећим чиновницима придруже нови са траженим карактеристикама. Шта је у ствари било посриједи, односно шта су главари тражили и шта је паша обећао, најбоље се види из дијела Цемовићевог извјештаја у коме он моли Пламенца да се заложи код црногорске владе да „преко дипломатије утиче на Порту да овај паша одржи што го вори“. Притом истиче да је паша „обећао изтјерати из Берана кордонсог јузбашу и кордоне који су се ту десили“, али и „премјестити војне и грађанске власти који су одавно у Беране“.<sup>60</sup>

Да уистину није било воље да се ово питање ријеши свједочи нови извјештај Милана Цемовића, којег је Пламенац послао на Цетиње 26. августа/8. септембра, а у коме, поред осталог, пише: „Још се нијесу премјестили кордони који су у Беране, нити њихов јузбаша као што смо ми тражили у захтјевима и као што су сваког дана гос. Авро и Дабетић тражили у име народа. Данас ће обојица да иду у Беране, да најенергичније траже премјештај ових као и премјештај свих старих грађанских и војних чиновника, који су нам у великој мржњи“.<sup>61</sup> Цемовић, потом, поново упућује молбу Пламенцу да ургира „код наше владе да дипломатским путем ово учине код Порте“.<sup>62</sup>

Ствари у вези са процјеном штете, која ја православном народу беранске нахије учињена у посљедњим догађајима, нијесу текле онако како су то његови представници у комисији очекивали. О томе Вукота Пантовић и Томо Јоксимовић обласном управитељу Пламенцу пишу: „Према престанку Цавид-пашином да се наши познати вам захтјеви у дјело преведу од којих је најпотребитији онај о процјени наплати оштећа ми смо приступили том послу у намјери да у детаљима и до ситнице све попишемо и процијенимо, но тим нашим покушајима много стоје на путу ови муслимани, који су нама у друштво, из чега да им је паша одредио тачно границе при оцењивању и дао потребите инструкције у прилогу тога. Затегнутост наша и одсуство од реченог посла само би прекинула рад а не би могла користити нашим намјерама да се нашем

<sup>60</sup> Исто.

<sup>61</sup> Исто.

<sup>62</sup> Исто.

народу пружи што више материјалне користи овом приликом. У процјени има се у виду само куће са зградама, опаљеним воћем летимично изгубљени усјеви и то је све док унутрашње кућевне потребе, као и опљачкани живи мал не улази у попис (...).<sup>63</sup>

Даље, у свом извјештају, Пантовић и Јоксимовић говоре о размјерама турских непочинстава у беранској нахији: „Трагови турског варваризма учињени у Турској у овој револуцији немају равна у историји. Они су грознији и од вандализма и др. познатих у историји. Ничега чиме би се наш народ могао помоћи и користити они није су оставили и оно што нијесу могли понијети то су уништили“.<sup>64</sup>

Свакако да су Турци у Доњим Васојевићима починили велика злочиња, али, ипак, може се рећи да су Пантовић и Јоксимовић мало претјерали, када су констатовали да њима слична у историји нијесу забиљежена.

У настојању да се глас о турским злочинима не рашири, односно да се догађаји не представе у свјетлу потпуног чињеничног стања, Цавид-паша, како то свједоче Пантовић и Јоксимовић, „узео је код себе“ једног француског новинара, који се интересовао за стање ствари у беранској нахији, и чинио му „све могуће услуге и комплименте само да своме листу достави Потемкинова Села“.

Пишући о Цавид-паши, Пантовић и Јоксимовић такође кажу да он много обећава, те да се због тога плаше „да неће ни стоти дио од тога испунити“.<sup>65</sup>

Непун мјесец пред почетак Првог балканског рата, који је започео 8. октобра 1912. године, објавом рата Црне Горе Османском царству, Авро Цемовић послао је обласном управитељу Пламенцу извјештај сљедеће садржине: „У беранском округу овладао је велико огорчење између Турака и Срба. Колико се дознаје Турци ће извршити велику казну над Србима у Беранској нахији, ако им дође до руке јер стоје потпуно на ратној нози према Црној Гори. Сваког дана увећавају војску и муницију, а нарочито топовску, тајин и све што је потребно за рат. Нама све могуће обећавају, а ништа не испуњавају. Цавид паша отворено говори да неће дати ниједног гроша док се свако чељаде не поврати на своје згариште, Како ћемо се на овој студи враћати на згаришта, која се налазе на голој пољани? Осим тога наређује да одмах све ствари повратимо, које смо у Црну Гору пренијели, јер да ће се прекинути саобраћај између Беранске нахије и Црне Горе; ово да морамо одмах извршити ако мислимо бити царски, а ако не онда да идемо у Црну Гору. Беран-

<sup>63</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 179/3.

<sup>64</sup> Исто.

<sup>65</sup> Исто.

ски Турци, а тако и они из околице и Рожаја Бијелог Поља не дозвољавају да нам остане оружје, једном ријечу изгледи су да ће бити ускоро сукоба између нас и Турака. Јуче је дошло у Беране 4 табора низама и како причају Срби аскери, Турци мисле заузети Буковац и Градину, најважније тачке у Беранској нахији. Донешено је око 500 вој. шатора. По свему се види да се нечему спремају, тек гомилају оволику војску на нашу границу<sup>66</sup>.

Као што се из овог извјештаја примјећује, договор о предузимању мјера ради стабилизације прилика у беранској нахији све је више губио смисао, с обиром на све израженију атмосферу ишчекивања почетка црногорско-турских ратних сукоба, у оквиру великог окршаја малих балканских држава са својим вјековним отоманским непријатељем. С тим у вези, могло би се закључити да се до почетка Првог балканског рата није ништа промијенило у односу на стање ствари у Доњим Васојевићима које је описано у овом извјештају, односно да се питање положаја српског становништва беранске нахије морало ријешити кроз предстојеће ратне окршаје.

На коначан епилог није се дуго чекало. Већ 16. октобра, осам дана од почетка рата, Доњовасојевићи су дочекали слободу. Тога дана заузето је Беране, а у операцијама за ослобођење града, поред црногорске војске, учествовали су добровољачки батаљони из Доњих Васојевића<sup>67</sup>, од којих је убрзо формирана Беранска бригада.<sup>68</sup>

Уговором у Лондону (чл. 2) од 30. маја 1913. године, којим је окончан Први балкански рат, Османско царство се обавезало да балканским савезницама уступи своје европске територије западно од линије

<sup>66</sup> ДАЦГ, МИД-ПЦ, 1912, ф. 24., док. 182/1.

<sup>67</sup> Ови батаљони, њих шест (Полички, Будимски, Доњоржанички, Бучичко-виницки, Лужачки и Горњоселски), образовани су на дан објаве рата Црне Горе Османском царству. Њихова бројност била је 2600 људи, а налазили су се под командом бригадира Лакића Војводића. Старјешински кадар већ је био одређен, а оружје и опрема допремљени су на границу. Одмах по формирању, ови батаљони ушли су у састав Источног одреда, чији командант је био бригадир Јанко Вукотић.

Поред Иточног одреда (3 бригаде), у складу са ратним планом формулисаним 3. октобра 1912. године на сједници ратног савјета, војску Црне Горе сачињавали су Зетски (5 бригада) и Приморски одред (3 бригаде). Источни одред имао је да дјелује према Новопазарском санцаку и Метохији, док су Зетски и Приморски одреди добили задатак да наступају према Скадру. (Ж. Павловић, *Опсада Скадра*, Београд, 1926, с. 53–56; М. Ђуришић, *н.д.*, с. 50–58, 60–64); Б.С. Вуковић, *Рат Црне Горе против Турске и Бугарске 1912–1913 и рад Црне Горе на унији и сарадњи са Србијом*, Цетиње, 1971, с. 27; Г. Киковић, *Преци и потомци*, Беране, 1914, с. 78)

<sup>68</sup> Предлог о формирању ове бригаде, са командантом Авром Цемовићем (до тада је био у штабу Лакића Војводића), Јанко Вукотић упутио је краљу Николи 18. октобра. Прихватајући овај предлог краљ је 20. октобра Цемовићу додијелио чин бригадира. (М. Ђуришић, *н.д.*, с. 63, 173–183)

Енос-Мидија, изузев Албаније,<sup>69</sup> чиме је формално-правно престало да полаже право и на Доње Васојевиће, који су као ратна тековина црногорске војске постали саставни дио Црне Горе.

\* \* \*

Поред Берана, црногорски војници су у Првом балканском рату ослободила и градове: Мојковац, Бијело Поље, Беране, Плав, Гусиње, Рожаје, Пећ и Скадар. Од свих ових мјеста, једино Скадар, за чије ослобођење је црногорска војска претрпјела велике жртве, није ушао састав Црне Горе. Одлуком великих сила овај град припао је новоствореној албанској држави.

Истовремено са србијанским одредима, црногорске јединице ушле су у Пљевља и Ђаковицу. На основу споразума од 13. новембра 1913. године, којим је дефинисана граница између Црне Горе и Србије, ова два града ушла су у састав црногорске државе.

Тако је Црна Гора, као резултат својих ратних прегнућа у Првом балканском рату, остварила територијално проширење од око 5000 км<sup>2</sup>, што је представљало скоро половину њене дотадашње територије.<sup>70</sup>

<sup>69</sup> Лондонски уговор, који је усвојен на Конференцији амбасадора одржаној у престоници Велике Британије (17. 12. 1912 – 11. 8. 2013), предвиђао је (чл. 3) да велике силе „одреди границе Арбанији и уреди сва остала питања која се тичу Арбаније“. С тим у вези, на сједници Конференције од 29. јула 1913. године донијета је одлука о формирању нове државе Кнежевине Албаније. (*Међународни уговори Црне Горе 1878–1918: зборник докумената са коментаром*, приредили Г. Перезић, Р. Распоповић, Подгорица, 1992, с. 696; Ђ. Борозан, *Велика Албанија – поријекло, идеје, пракса*, Београд, 1995, с. 54, 60; С. Драшкић, *Европа и албанско питање : (1830-1921) : прилози проучавању историје Албаније од почетка националног препорода (1830) до Конференције амбасадора у Паризу (1921)*, Београд, 2000, с. 204,205, 208,209.

<sup>70</sup> Више о томе: М. Ђуришић, *Први балкански рат 1912–1913 (операције црногорске војске)*, књ. III, Београд, 1980, с.158-232 73-391; П. Милошевић, *Операције Источног одреда црногорске војске у Санџаку, Горњем Полињу и Метохији 1912. године*, Историјски записи, књ XXX, св. 3–4, Титоград, 1972, с. 279–382; Ж. Павловић, н.д.; М. Војводић, *Скадарска криза 1913. године*, Београд, 1970; Н. Ракочевић, *Трепачко односи Црне Горе и Србије 1903–1918.*, Цетиње, 1981, с. 164–175,186–196, *Односи Црне Горе и Србије 1903–1918*, Историјски записи, бр. 3–4, Титоград, 1984, с. 96, 97. ; Б.С. Вуковић, н.д., с. 29–125; Ж. Leković, *Operacije crnogorske vojske u Novopazarском sandžaku 1912. године*, Acta Histriae 26, 2018, 2, s. 521–538.

Darko BAKIĆ

## CONFLICTS IN DONJI VASOJEVIĆI, AUGUST 1912

### *Summary*

The attack of the cross-border Serbs on the Turkish watchtowers in August 1912 led to the flare-up of the conflict in Donji Vasojevići. The Ottoman army, which set out from Berane to help the border guards at the checkpoints, on its way attacked the village of Donja Ržanica and committed serious crimes against the local population. After the attack of the Turks, the regular units of the Montenegrin army arrived to help the locals and the Ottoman forces were expelled from the village. The Montenegrins crossed the border also to confront the inhabitants of Rožaje and Rugova, in order to prevent them from burning the villages on the right bank of the Lim. The situation in the nahiye of Berane became more and more complicated. Seeing that the Turks were intensifying their actions, especially when it came to the use of artillery, Brigadier Vešović ordered the battalions Kraljski and Andrijevički to cross the border to the village of Zagorje and occupy the position in Bukovac, where the Montenegrin mountain rapid-fire battery was supposed to be placed. However, soon an order came from Brigadier Janko Vukotić to bring the battery back.

Apart from Montenegrins, steps to stabilize the situation were also taken by the Turks, so the hostilities were stopped. The demands that the cross-border commanders presented to Javad Pasha, including the need to form a commission to assess the damage to the population of the burned villages, were accepted. However, the implementation of what was agreed upon did not go as well in practice as the border crossers expected, so no serious progress was made in this matter until the beginning of the First Balkan War, which brought the population of Donji Vasojevići freedom and entry into the Montenegrin state.